

Duše Vaňkovky

"Továrna v noci leží tu jako na márách Jairova dcera,
smuteční pokrývka noci její tvary skrývá,
a ačkoliv kroky mé duní jako hrany znění
a ačkoliv píseň pohřební pod mrakem havran zpívá,
mrtva není, není,
ale spí."

Město v slzách, Jaroslav Seifert, 1921

Vaňkovka... Opuštěná a vysloužilá strojní továrna, obří památník začouzené éry průmyslové revoluce v přísně industriálním stavebním stylu. Ošuntělé, pomalu chátrající, zaprášené a rezavějící tiché monstrum, postavené před stotřiceti lety vyznavačem anglické novogotické architektury Augustem Prokopem pro Friedricha Wanniecka hned vedle viaduktu hlavního železničního nádraží v Brně. Mlčenlivý svědek a ztělesnění industriální síly města v uplynulém devatenáctém a dvacátém století.

Bizarní zákoutí z červeného rezného zdiva a divokého propletence hnědou rzí zatónovaných železných konstrukcí venku, uvnitř pak málem tichá velebnost opuštěného chrámu. Příšeří, hra světla a stínu. Zavrzá děravý plech ve větru, tříští se kapka vody, ve škvíře těsně při zdi rozkvetl vlaštovičník. Začouzené tabulky oken, prázdná potrubí, zkorodované ventily, odložená kladiva a lopaty. Rez a zase jenom rez. Sluneční paprsek prořízne šero jako břitva a ponoří se do nánosů slévárenského prachu.

Nostalgie a stesk. Po něčem minulém, co ještě tak silně cítíme, co zdaleka zcela neodešlo, ale už to nelze nikdy vrátit. Jako bychom teprve teď, kdy všichni staří zdejší dělníci - mrtví i živí - ze zakouřených hal nenávratně odešli, ucítili v jediné vteřině věčnosti otisky příběhů a zápasů mnoha generací bezejmenných lopotníků.

A z mystéria tohoto vyhaslého vulkánů těžké ruční a mechanické práce, rudých proudů tekuté litiny, poletujících jisker, rachocení jeřábů, kožených zástěr a zpocených svalnatých těl vystupuje jako z ranní mlhy a dýmu komínů zdejší genius loci. Hleďte, najednou se všechno stírá a rozplývá. Místa, původně přísně vymezená k činnosti výsostně materiální povahy, naopak silně zduchovněla. Minulost, současnost i budoucnost se

prolínají v jediném strohém a asketickém celku, v obrovském díle umělecké a duchovní podstaty, kde všechny prvky, architekturu nevyjímaje, jsou podřízeny velkolepé vizi.

V čem je ale uchvacující tento na první pohled nevábny prostor opuštěných továrních hal? Snad svou neopakovatelností, jedinečností a přitom zároveň mocnou všeobecností života? Možná je jeho krása zakleta v až nevděčné zbytečnosti, odstrčenosti a zapomenutosti? Tím, že továrna přišla o svou základní užitkovou funkci, odumírá. Avšak v tento vzácný okamžik vystoupily náhle její funkce dříve zcela opomíjené. Stala se velikou pamětí, symbolem i podobenstvím. Neboť spoustu věcí v životě doceníme teprve v okamžiku, kdy o ně přicházíme. Jak obrovský a energií překypující byl asi čas, kdy se ve Vaňkovce pilně pracovalo? Nyní k nám tiše promlouvá o věcech mezi životem a smrtí. A ten, kdo jí dokáže pozorně naslouchat, může být svědkem veliké výpovědi...

„Tovární čtvrti, které překlenuly a zakryly bezohledně obě městské řeky, využitkovavše jejich síly a zbavivše je všeho přirozeného půvabu, zastupují návštěvníku Brna při příjezdu cestu a obtácejí městský střed studenou a kalnou střízlivostí dělnických ulic, obchodních skladišť, nudných viaduktů, nespořádaných dvorů a přírodě odcizených chudých zahrádek.“

Duše Brna a jeho kultura slovesná, Arne Novák, 1936

Je chladné ráno a zatímco na přilehlých dopravních tepnách vrcholí hlučný provoz, opuštěné tovární bloky zejí prázdnotou. Přesto, že to není ještě tak dávno, kdy v tuto dobu, nedlouho po úsvitu, mířily k nenasatným vratům hučící fabriky kroky desítek dělníků s koženými aktovkami a dlaněmi od mastného šmíru, továrna mlčí. Ještě jako bychom z dálky slyšeli pozdravy slévačů, cinknout nesmlouvavé "píchačky", které převažují čas dřiny a života. Ale to byl jen chvilkový prelud, vždyť vrata jsou uzamčena, hodiny odměřující směnu stojí, v halách právě zvedl průvan spršku prachu a rozkýval otlučené reflektory vysoko pod proskleným stropem.

K plechové dělnické skřínce však někdo přichází. Je to fotograf. Choulí se do kožené bundy a vytahuje velkoformátovou kameru a stativ. Pak s nepohodlným a těžkým fotografickým náčiním prochází jako poslední z dělníků nebo chimérický ahasferovský poutník opuštěným továrním bludištěm. Kdesi se na chvíli zastaví, postaví kameru a hledá. Pak kameru znovu zvedá a pátrá dál. Dlouho trvá, než je s obrazem spokojen. Dlouho trvá, než cvakne uzávěrka objektivu. A i tehdy není ještě vůbec nic jisté. Ještě ho čeká noční práce v laboratoři. Stejně ví, že se sem jistě nesčetněkrát vrátí. A továrna jako by to věděla též. Ačkoliv zdánlivě spí, připravuje mu tolik nových překvapení. Je jiná ráno, v poledne i večer,

během roční doby. Každý den, měsíc a rok tolik nových a neopakovatelných obrazů...

Fotograf se už jednou pokusil uzavřít kapitolu svého díla výstavou. Ale pak se do Vaňkovky znovu vrátil. Učarovala mu a stále s ní není hotov. Uvědomuje si, kolik je podobných opuštěných továren roztroušeno po Evropě? Po celém světě, kde stojí jako pomníky velkých a zářivých snů mašinismu a gründerství? Doprovázejí ho už od jeho dětství, kdy si hrával v opuštěném lokomotivním depu nebo ve zborcené sodovkárně. A ještě i dnes bloudí v nekonečných světelných proměnách mezi zdmi vydechujícími poselství minulosti, nalézá shluky předmětů, tvarové a barevné kombinace, jaké by ani lidský mozek nedokázal vytvořit. Jejich pouhé zobrazení však není fotografovým cílem. Je jím více to, co je prvním pohledem nezachytitelné. To, co je skryto pod povrchem a je podstatou a smyslem.

"V tisíci měst je slyšet hvízdát vlak
na Cejlu, na Plotní, na Mlýnské, na Dornychu.

Je říjen. K půlnoci. A poprchává. V tichu
z tisíce měst je slyšet hvízdát vlak.

V tisíci čtvrtí kolem nádraží
se mísí kouř a prach a šedá barva mží
na domy bez krovů, na zasypané dvory.

V tisíci měst je slyšet hvízdát vlak,
v tisíci měst je slyšet hvízdát vlak,
a vidět reflektory."

Hledání přítomného času, Ivan Blatný, 1947

O čem jsou fotografie, které si fotograf z Vaňkovky odnáší? Co zde vlastně vidí a co zobrazuje? Jsou tyto obrazy estetizací dělného prostředí nebo uměleckým svědectvím o něčem, co tu v této formě již nikdy nebude? Jsou smířením nebo rozloučením se s průmyslovým věkem, na prahu epochy informatiky, médií a biologického inženýrství? Asketickým dokumentem nebo podivným a přísným pokračováním inscenované fotografie? Pečlivým záznamem a vizuální pamětí nebo pokusem dobrat se podstaty věcí a jevů, které jsou skryty za viditelným světem? Jsou odpovědí nebo otázkou?

Zřejmě nejsou ničím ze zmíněného, stejně tak jako vším zároveň. Neboť se svou mnohvrstevnatostí vyhýbají zevšeobecnění i přímočarým výkladům. Jsou stejně tak iluzivní a přízračné jako stroze objektivní. Stejně tak citově intimní jako architektonicky monumentální. Stejně tak výlučné jako všední. Jsou výsledkem autorovy pokory stranou pouličního ruchu, přece však v srdci města, rodí se z tichého splynutí fotografovy duše s duší staříčké továrny.

Fotograf se nechává prostorem Vaňkovky rád vodit a unášet. Potlačuje svůj specifický pohled ve prospěch kouzla a poezie prostoru. Zdá se mu, že pro něho není ani tak důležitý způsob fotografického pojetí, jako průnik do tajemství a záhad továrny. Fotografie pak jen nezobrazují, nýbrž především žijí svým vlastním životem. Rozpoutávají svoje příběhy a dramata, vyprávějí o těch nejzávažnějších a nejniternějších věcech. Trosky architektury a strojů na nich přestávají být pouhou inkarnací racionalistické filozofie. Jakoby zázrakem se proměnily. Ožily kouzlem tajemství, duchovním prožitkem a netušenou krásou.

Pavel Jirásek, květen 1997